IN DIE HOOGGEREGSHOF VAN SUID-AFRIKA

(TRANSVAALSE PROVINSIALE AFDELING)

I 2.33 VOL. 368 PG 21187 - 21 245

SAAKNOMMER: CC 482/85 PRETORIA

1988-03-17

DIE STAAT teen: PATRICK MABUYA BALEKA EN 21 ANDER

VOOR: SY EDELE REGTER VAN DIJKHORST EN ASSESSOR : MNR. W.F. KRUGEL

NAMENS DIE STAAT: ADV. P.B. JACOBS
ADV. P. FICK
ADV. W. HANEKOM

NAMENS DIE VERDEDIGING: ADV. A. CHASKALSON
ADV. G. BIZOS
ADV. K. TIP
ADV. Z.M. YACOOB
ADV. G.J. MARCUS

TOLK: MNR. B.S.N. SKOSANA

KLAGTE: (SIEN AKTE VAN BESKULDIGING)

PLEIT: AL DIE BESKULDIGDES: ONSKULDIG

KONTRAKTEURS: LUBBE OPNAMES

VOLUME 368

(Bladsye 21 187 - 21 245)

COURT RESUMES ON 17 MARCH 1988.

ROSELINA MBONANI, d.s.s. (Through interpreter)

FURTHER EXAMINATION BY MR BIZOS : After the funeral, did any ceremony or anything happen at your home? -- Yes.

What? -- We went home to wash hands. Ater having done that, some food was served and people had meals.

Who provided these meals and at whose cost were they? -- At the expense of the family.

Did any violence take place either near your home before the funeral, the march, and the stadium, at the cemetery or when the people returned to wash their hands and eat at your house? -- No.

In relation to the children boycotting the schools, was there a difficulty at the school shortly before your son died? -- Yes, there was.

Did you have any children at school other than the son you lost? --Yes, I had.

How many older than him? -- Two older than the deceased.

Were they your daughters? -- Yes.

COURT : Were they in the same school as he was? -- No, they were not. They were in the high school.

MR BIZOS : Did your daughters participate in this boycott? -- Yes, they did.

COURT : Was there also a boycott at the higher primary school where your son was? -- Yes, there was.

MR BIZOS : Did you discuss this boycott with your children? -- Yes, we discussed it.

Why were they taking part in this boycott? -- When I asked them as to why, they told me the reason was because of the age limit.

COURT : How did that affect your son in the higher primary school? -- That I do not know, but what I can tell the court is that they all came back from school during the boycott including him.

MR BIZOS : What standards were your daughters in? -- Do you mean at present?

No, in 1984? -- The elder one was in St. 8 and the other one younger than this one, was in St. 7.

How old were they in 1984 when they were in these standards? Can you perhaps tell us their ages now and we can work it out?-- The elder one is 21 at present and the other one is 19.

And are they still at school? -- Yes.

What was the age limit that they were complaining about? -- 18.

COURT : How long did this boycott last? -- Although I cannot remember exactly, but I would say, if my memory serves me well, during the year 1985 things had bettered. Things were better then.

I want to know whether it was just for a week or a day or half a year? -- If I remember well, it took months.

And when did it start? How long before you son died? -- About ten days if I am correct that it had started. Then my son died.

MR BIZOS : Was the boycott continuous or did they stay away and go back and then stay away again? -- At the beginning of the whole thing, yes, they would go and then some of the days they do not and that was the position.

COURT : And later? -- They ended up staying at home without going to school any more.

MR BIZOS : Your son, did you determine whether he was

injured/...

injured at school or at some other place? -- I did not know where exactly he got injured, because when he left home, it was because I had sent him.

COURT : To school? -- I had sent him to a vegetable shop at our shopping centre.

MR BIZOS : At what time did you send him there? -- At about 16h00.

Had he gone to school on that day or had he remained away from school? -- They went to school that morning and came back later.

At the end of the school day or did they come back earlier than usual? -- They came back before time.

On this question of the age limit on children not being able to go to school if they reach the age of 18, how did you personally feel about this question? -- Even though I did not feel happy about it, but I was just feeling that the children should still be going to school.

Did you encourage your children to go to school? -- Yes.

And what was the attitude of the older ones about this? -- I sat down with my children and discussed this thing of their going back to school at which they told me that they are also supposed to do what the other school children are doing, meaning that they also have to be part of what is happening at school.

COURT : Was there pressure on them or did they do it voluntarily? -- That was not mentioned whether there was any pressure or they were doing it voluntarily. All they said to me was that they are also expected to do what the other children are doing.

MR BIZOS : What standards are your older children in now?

-- The elder one is repeating matric.

And the other? -- The other one is doing standard 9.

If this age limit was enforced it follows that your children would not have been in school today?

COURT : I think that follows.

MR BIZOS : Did you realise at the time that this boycotting and trouble at school was going on that it may affect your own children? -- Yes.

KRUISONDERVRAGING DEUR MNR. JACOBS : In 1984 het die kinders deurgekom wat in die skool was? -- Nee, hulle het nie deurgekom nie.

Is dit reg dat hierdie skoleboikotte het in alle erns begin aan die begin van Augustus 1984? -- Ja.

En voor dit was daar nie toe ook al aan en af sulke skermutselinge by die skool of boikotte by die skool of skole gewees? -- Voor Augustusmaand sê u?

Ja? -- Nee.

Die skoleboikotte, u het gesê u het dit bespreek en die kinders is ook soort van verplig om daaraan deel te meem, dan was dit seker ook aan u bekend dat dit eintlik COSAS was wat hierdie boikotte gereël het by die verskillende skole? -- Nee, hulle het dit nie vir my gesê nie.

Het jy nooit belang gestel en by jou kinders probeer uitvind wie reël hierdie nou hierdie goeters dat hulle moet deelneem aan boikotte teen hulle sin nie? -- Ek wou geweet het, ja.

Dan het jy tog seker uitgevind? Dit was mos nie 'n geheim gewees nie, was dit? -- Dit was nie 'n geheim gewees nie, maar wat die kinders aan my gesê het was dat al die skoolkinders gaan nie skool toe nie.

Wat/...

Wat het hulle vir jou gesê toe jy vir hulle gevra het wie organiseer dit, wie reël dit? -- Ek het nie van die kinders gevra wie die hele ding georganiseer het en wie dit begin het nie. Toe hulle almal vir my gesê het dat al die skoolkinders nie skool toe gaan nie, was ek tevrede en ek het toe besluit die beste vir my om te doen is om hulle net so te los, wat ek dan toe gedoen het.

Weet jy of daar 'n COSAS ouervereniging daar gestig was in Daveyton? -- Nee, ek weet nie daarvan nie.

Het jy kennis daarvan gedra dat dit nie net een grief was nie, maar dit was 'n hele klomp griewe wat geopper was daar in Daveyton? -- Nee, ek weet nie.

Was dit nie een van die eise wat hulle gestel het en een van die redes waarom hulle geboikot het, is dat hulle wou soos dit genoem word "democratically elected SRC's", studenterade gehad het nie? -- Deur wie gekies moet word? Deur die kinders?

Ja? -- Nee.

Het jy nooit gehoor daar in Daveyton dat daar gepraat word of gesê word dat hulle SRC's of studenterade wou hê nie? -- Nee, ek het dit nie gehoor nie.

Selfs nie by jou eie kinders nie? -- Nee.

Het jy nie gehoor dat hulle ook geëis het daar in Daveyton ook dat lyfstraf opgeskort moes word in die skole nie? --Nee, ek het dit nie gehoor nie.

Het jy nie ook gehoor dat dit 'n eis was dat daar 'n einde gebring moes word aan "undemocratic education" nie? -- Nee, ek het nie.

Was daar ook nooit eise gestel dat studente, skoliere, wat aangehou was daar in Daveyton moet ook eers vrygelaat

word/...

word nie? -- Nee.

Star Motswege, ken jy hom? -- Nee, ek ken hom nie.

Het hy nooit daar by jou kinders gekom of met hulle te doen gehad nie? -- Nee.

En Aubrey Nxumalo? -- Ek ken hom nie.

Lungile Sonte? -- Ek ken hom ook nie.

Jou kinders daar by die skool, het hulle behoort aan COSAS? Het hulle lidmaatskap gehad van COSAS en het hulle fooie betaal aan COSAS? -- Nee.

Het u kennis gedra van die beweging ERAPO in Daveyton? -- Nee, ek ken hulle nie.

Dit staan bekend as The East Rand People's Organisation? -- Nee, ek ken dit nie.

Het jy nooit van so 'n organisasie gehoor nie? -- Nee, ek het nie gehoor nie.

HOF : Dit is nie Ratepayers Organisation nie?

MNR. JACOBS : Ek is jammer. East Rand Ratepayers Organisation. Dit is eintlik People's Organisation. Die ratepayers is in Vereeniging.

HOF : U is miskien heeltemal reg. Ek het net gewonder. -- Nee, ek weet nie daarvan nie.

MNR. JACOBS : Wil jy vir die hof sê dit is vandag die heel eerste keer wat u van so 'n organisasie hoor? -- Ja, dit is die heel eerste keer. Ek weet nie daarvan nie.

Het jy 'n persoon geken met die naam van Solly Klaas daar in Daveyton? -- Nee, ek ken hom nie.

En 'n persoon met die naam van Botence Mohabe.

MR BIZOS : He is also known as Boris.

HOF : Mohapi?

MNR. JACOBS : Die spelling wat ek uit die oorkonde gekry

het/...

het is Mohabe. Dit kan Mohapi wees. -- Nee, ek ken hom nie.

Of Mohapi? -- Nee.

Ken u ŉ persoon met die naam van Ezekiël Khubega? -- Nee, ek ken hom nie.

En ŉ persoon met die naam van Vincent Francis? -- Ek ken hom ook nie.

Is dit nie so dat toe hierdie gesamentlike begrafnis gehou was was dit onderling gereël deur die families en organisasies dat julle ŉ gesamentlike begrafnis hou nie? -- Dit is reg.

So, al vier julle families moes bymekaar gekom het saam met mense van die organisasies? -- Watter organisasies? Watter soort?

Wat die begrafnis sou reël en so aan? Is dit nie so nie? -- Hoe reël?

Kyk, die begrafnis in die stadion het nie sommer uit die lug uit geval nie, stem jy saam, dit moes gereël word so? -- Al wat my man aan my oorgedra het was dat die families, dit wil sê die vier families persoonlik reëlings getref het vir die begrafnisse en met hierdie reëlings was daar skoolkinders by gewees naamlik die COSAS wat te doene gehad het met skoliere.

Ons sal net ŉ bietjie duidelikheid kry. So, die vier families se mans het dan die begrafnis gereël en met hulle gereël dat COSAS se mense ook sal help.- Is dit wat u sê? -- Ja, dit is so.

Het ERAPO nie ŉ leidende aandeel gespeel in die reëling van hierdie begrafnis nie? -- Nee.

Wie het gereël dat julle die stadion gekry het? -- Ek weet nie van baie dinge nie, want my man was daarby

betrokke/...

betrokke om alles te reël.

Maar jy en jou man het dit tog seker bespreek toe julle besluit het die vier families moet saam begrawe, dat hulle sal die stadion reël? -- Ja, ons het dit bespreek.

Nou ja, dan het hy tog seker gesê dat hy of een van die ander ouers het gaan reëlings tref of sal reëlings tref oor die stadion? -- Die terugrapportering van my man aan my in verband met die reëlings was soos volg. Elke keer wat hy na my toe kom en vir my sê dat hulle nou dit en dit gereël het, met ander woorde alles is gereël, elke keer wat hy vir my kom sê dit is gereël het ek hom ook nie uitgevra wie dit gedoen het en wie dat gedoen het nie.

Was dit julle bedoeling gewees met hierdie begrafnis dat daar sprekers van elders moes kom om op hierdie begrafnis te praat? -- Dit was aan my so genoem dat dit wel so bespreek was toe die reëlings getref is dat die begrafnisse bymekaar gehou sal word, het hulle toe die kwessie van mense wat van buite af gekom het ook daar bespreek, dat daar sulke persone gaan wees wat toesprake sal maak.

HOF : Ek neem aan dit is vier jong kinders wat oorlede is? -- Nee.

Nie? -- Dit was drie seuns en een dogter.

Was hulle almal skoolkinders? -- Ja, hulle was skoliere.

En is hulle by dieselfde geleentheid dood? -- Ja.

MNR. JACOBS : En die vier families het besluit dan wie sal die sprekers wees wat van elders af gekry sou word? -- Ja, dit is so.

Hoekom het die families besluit dat biskop Tutu moes 'n spreker wees op daardie begrafnis by die stadion? -- Ons het ooreengekom daaromtrent omdat biskop Tutu ook maar 'n predikant/...

predikant is.

So, jy sê ons het ooreengekom. Was jy deel van die - het jy die vergadering of die besluitneming bygewoon toe hulle besluit het dat biskop Tutu 'n spreker moet wees? -- Nee. Wat ek daarby bedoel is dat toe my man vir my die boodskap daar oorgedra het dat dit so besluit was, het ek ook saamgestem met hom dat daar geen fout daarmee was nie. Nie dat ek by was by die besluit nie.

Was dit ook besluit gewees dat ander organisasies sprekers moet stuur?-- Watter soort organisasies praat u van?

Jy sal vir my kan sê, ek was nie daar nie, het julle besluit dat sprekers van ander organisasies ook genooi moet word om toesprake te lewer in die stadion? -- Mense soos biskop Tutu.

Watter organisasie moes hy verteenwoordig het op hierdie begrafnis? -- Wie? Die biskop?

Ja? -- In sy toespraak daar het hy sy simpatie oorgedra aan ons, die families wie kinders verloor het en ook namens die kinders gepraat.

Moet nie my vraag ontwyk nie, asseblief. Ons mors net tyd daardeur. Ek vra vir u watter organisasie moes biskop Tutu verteenwoordig het op daardie begrafnis in die stadion? -- Ek noem hom as een van die persone wat daar gepraat het. In sy toespraak het hy uit die bybel aangehaal. So, ek het hom aangeneem soos enige ander predikant wat daar gepraat het. Met die gevolg dat ek nie eintlik enige besluit geneem het dat hy miskien aan enige organisasie kon behoort het nie.

Jy het gesê dat daar is besluit dat organisasies moet sprekers stuur. Nou vra ek vir jou wat was die besluit watter organisasies moes sprekers gestuur het? -- Wat is die

organisasie/...

organisasie wat u van praat?

Ek praat van die organisasies wat jy gesê het daar was besluit gewees dat die organisasies moet sprekers stuur? -- Die ooreenkoms was dat daar gaan sprekers wees by hierdie stadion en een van hulle is biskop Tutu. Ons het daarvan geweet dat hy daar teenwoordig gaan wees. So ook ander predikante van ander plekke af.

Het julle besluit dat UDF sprekers moes stuur na hierdie begrafnisse toe? -- Ek het nie van die naam UDF gehoor nie.

Nooit nie? -- Nooit nie.

Tot vandag toe nie? -- Al hoor ek dit nou na die begrafnis weet ek nie wat dit beteken nie, maar met betrekking tot die begrafnis het ek dit nie gehoor nie.

Het julle daar besluit dat COSAS 'n spreker moet stuur om te praat in stadion?

MR BIZOS : The witness has said that she was not party to the decisions. In her evidence-in-chief she said that she was withdrawn in her bedroom. I have allowed the hearsay as to what her husband said as part of the res gestae, but the question comes back "Het julle besluit." The decision was really taken at a meeting or meetings which she never attended and we may finish up with a mixed-up record.

COURT : It would not mix me up.

MR BIZOS : I am sure not, perhaps he should be a bit more careful in the asking of questions.

MNR. JACOBS : Ek het na die "ons het besluit" oorgegaan toe sy op 'n stadium die woorde gebruik het in antwoord "ons het besluit om dit so te doen."

HOF : Dan moet u nou twee dinge uitmekaar haal. Die een is die besluit tussen die familiehoofde en miskien ander mense

daarby/...

daarby en die ander is die besluit tussen haar en haar man toe hulle dit bespreek het. Sy kan nie die goed deurmekaar gooi nie.

MNR. JACOBS : Dra jy kennis dat daar sprekers sou moes gewees het van UDF? -- Nee.

Het jy kennis gedra dat daar sprekers sou moes gewees het van SOYCO? SOYCO synde Soweto Youth Congress? -- Nee.

Dra jy of het jy kennis gedra dat daar sprekers sou gewees het van COSAS? -- Nee.

Of van ERAPO? -- Nee.

Het julle ʼn program opgetrek vir hierdie begrafnis? -- Ek kan nie meer onthou of daar enige program opgetrek was nie.

Kom ons maak dit vir jou makliker. Kyk na hierdie dokument. Is dit nie die program wat julle opgetrek het vir hierdie begrafnis nie? -- Ja, dit is die program.

Ken jy die program? -- Nou dat ek dit sien, ja, ek ken dit.

En jy het dit daardie tyd gelees? -- Nee, ek het dit nie gelees nie.

Julle het dit gekry om dit te versprei? -- Soos ʼn persoon wat daar betrokke was in die sin dat daar ʼn kind van my dood was, het ek nie die meeste van die goed wat daar plaasgevind het gesien nie.

Jy sien, hierdie dokument wat jy nou voor jou het wat jy sê is die program, is uitgereik deur ERAPO en die families? -- En die families?

Ja, die oorledenes se families? Dit staan heel onder aan as u dit wil lees "Issued by ERAPO and bereaved families." -- Wat staan daar geskryf?

Kan jy lees? -- Nee.

Issued/...

"Issued by ERAPO and bereaved families". Enige kommentaar daarop? -- Soos wat?

Dat ERAPO deel gehad het aan die uitreiking van hierdie program van julle vir die begrafnis? -- Soos wat?

Soos die uitreik van hierdie program? -- Soos ek gesê het, ek het dit nie gesien nie.

Maar jy moes tog daar geweet het van ERAPO. Dan is jou getuienis dat jy niks weet van ERAPO af nie, nie reg nie?

HOF : CA29.

MNR. JACOBS : CA29. -- Nee, ek getuig hier oor wat van weet en wat ek gesien het. Wat ek nie van weet en nie gesien het nie, sal ek nie oor getuig nie.

Jy sien, ek wil dit ook aan jou stel dat ERAPO 'n deel gehad aan die uitnooi van die sprekers na hierdie begrafnis toe, te wete sprekers van COSAS, sprekers van SOYCO en sprekers van ERAPO? -- Ek weet nie daarvan nie.

En dat spesifiek van die UDF is twee sprekers wat by name genoem word hierso wat die familie en ERAPO genooi het. Dit is Father S. Mkhwatshwa en biskop Tutu? -- Deur ERAPO genooi?

En die families? -- Ek het nie daarvan gehoor nie.

Wie as die seremoniemeester gewees op hierdie begrafnis daar by die stadion? -- Nkoane, die predikant het die werk daar geopen by die stadion.

Die "master of ceremonies", die seremoniemeester op daardie begrafnis was hierdie man wat jy gesê het jy nie ken nie, Star Motswege? -- Ek weet nie daarvan nie.

HOF : Weet u wat 'n seremoniemeester is? -- Aan my is dit bekend as 'n MC. Ek weet wat sy pligte is. Hy is byvoorbeeld die persoon wat sê wie moet nou opstaan en wie gaan nou die volgende spreker wees.

Wie/...

Wie was die persoon wat dit gedoen het by die stadion? -- Ek kan nie meer onthou wie die persoon is nie, want daar was baie mense gewees daar.

MNR. JACOBS : Tydens die gebeure op die stadion, kan u onthou dat daar baie slagspreuke daar geskreeu was? -- Waar? Uitgespreek het waar? Mondelings?

Hoe skreeu 'n mens anders uit? Hoekom wil jy nie my vraag antwoord nie? -- Wat ek gehoor het daar by die station is die predikante wat gepreek het en die simpatie aan die families oorgedra het. Op sekere stadiums het ek wel gehoor dat kinders skreeu "Amandla! Amandla!" Dit is al wat ek daar gehoor het.

Jy kan tog nie net sekere dinge onthou nie. Jy moes tog die algemene prentjie daar onthou het? -- Dit moet nie uit die oog verloor word dat ek verloor het daar nie. My kind was dood. Op 'n stadium het dit geword dat 'n mens histeries geraak het dat ek nie alles kan hoor wat gesê word in daardie tydperk nie. So, ek kon nie alles gehoor het nie.

Is dit nie so dat daar op die stadion en dit is hoekom u histeries geraak het, aanhoudend geskreeu is "Tambo! Tambo! Tambo!" sommer vir lang tydperke aanmekaar nie? -- Nee, ek weet nie. Moontlik in die tyd wat ek nie kon hoor nie, wat ek nie my aandag op die dinge kon vestig nie. Ek kan nie sê nie, maar op die stadium wat my aandag op die gebeure daar toegespits was, het ek niks daarvan gehoor nie.

Was daar nie "Mayibuye" ook geskreeu kort-kort daar op daardie vergadering nie? -- Deur wie?

Deur die mense? -- Buye? Wat van buye?

"Mayibuye e Afrika"? -- Nee, ek kan nie meer onthou nie, want hierdie gebeure het lank gelede plaasgevind.

U/...

U sien, ek wil dit aan u stel dat u het net hier na die hof gekom om net sekere dinge wat u kamma onthou het te kom sê en dit is net dat daar simpatie betuig is en dat daar niks verder gebeur het by daardie geleentheid nie? -- Ja, ek het niks gehoor nie, want wat ek kan onthou wat plaasgevind het is net die kerkdiens wat gehou is. Verder was daar nie vergaderings gewees nie.

Ek wil dit aan u stel dit is waar u die hof probeer mislei. Doelbewus probeer u nou vir die hof mislei om te sê daar was nie ŉ vergadering nie? -- Met my ore het ek (10) gehoor dat daar gepraat word van kerklike dinge en die kerkliedere. Verder met my oë het ek nie die meeste van die dinge daar gesien nie.

HOF : Laat ek net duidelikheid kry nou. Ons praat nou van die stadion? -- Ja.

Afgesien van die predikante wat daar gepraat het, lyk dit volgens hierdie program of daar nog ander sprekers ook was. Is dit reg? -- Daar was vreeslik baie mense gewees. Ek weet nie of daar nog ander mense was wat gepraat het nie.

Nee, maar as u praat van vreeslik baie mense, dan (20) neem ek aan dat die pawiljoene vol was. Is dit so? -- Ja.

Ek praat nou nie van die gehoor nie. Ek praat van sprekers. As u sê daar was vreeslik baie mense, bedoel u daar was vreeslik baie sprekers? -- Wat my betref wat ek onthou daar plaasgevind het was dat die kerkdiens daar geopen was deur eerwaarde Mkhatshwa en deur hom ook gesluit. ŉ Toespreker wat ek onthou was die biskop en wat die afsluiting van die werk gedoen het, was ŉ persoon wat namens die families daar gepraat het.

Ja, dit is waarom ek u vra, want volgens die program (30)

was/...

was daar sprekers van COSAS en van SOYCO en van ERAPO. Sê u hulle het nie gepraat nie? -- Ek het hulle nie gehoor praat nie.

MNR. JACOBS : Kom ons kry die prentjie net mooi bymekaar. Die vier families was bymekaar gewees. Is dit reg? Dit is nou daar waar julle gesit het in die stadion? -- Ja, ons het bymekaar gesit.

Daar waar julle gesit het, was ook ŉ mikrofoon gewees? Of ŉ luidspreker? -- Ek het dit nie gesien nie, want ons was daar onder gewees waar ons gesit het naby die mense wat praat. Dit kan wees dat dit daar bo was vir die mense wat bo gesit het om te kan hoor wat daar gesê word.

En by die plek waar julle as die familie gesit het waar die luidspreker was, het ook die gassprekers gesit? -- Ja, hulle was nie ver van ons nie.

Dit was nie net biskop Tutu gewees nie, maar dit was ŉ hele paar van hulle gewees? -- Volgens my gewoonte as Ndebele, as ŉ lid van jou familie dood is of ŉ kind van jou, jy as moeder word met ŉ kombers oor die kop toegegooi. Eintlik mag jy nie rondkyk nie. Jy kyk eintlik na niemand nie.

Is u getuienis nou dat u was met ŉ kombers oor die kop toegegooi daar op die stadion? -- Ek was nie hierdie keer met ŉ kombers toegegooi nie, maar met ŉ kopdoek wat oor my kop was en gedeeltelik my uitsig belemmer het dat dit voor my oë gehang het.

Het dit jou hele uitsig belemmer en moes mense jou lei? Kon jy nie sien nie? -- Ja, daar is mense wat jou lei as jy loop.

En jy kon niks gesien het nie? -- Vir ŉ oomblik kan jy jou kop ŉ bietjie oplig kan jy dinge sien, maar jy kan nie

alles/...

alles sien in daardie kort tydjie nie. Dus sou ek nie in staat gewees het om die mense te kan tel wat daar naby ons was om vir u te kan sê hoeveel hulle was nie.

Want u moes tog gesien het, die ander families sit daar, u moes tog gesien het die gassprekers sit daar. Dit het u vir die hof gesê het u gesien? -- Ja, soos ek sê, jy kan mense sien hier naby jou, maar jy sal nie kan tel hoeveel van hulle daar is nie.

Is dit nie so nie dat as jy kan sien kan jy ook tel? -- Nee, maar met hartseer het jy nie tyd om te tel nie.

Ja, dit is iets anders, maar u het u nou gesê was belemmer deur 'n doek wat oor u kop gegooi word. Dit was nie so nie. U het gesien en u kon tel? -- Nee, jy sal nie kan tel nie.

En u kon ook sien toe biskop Tutu gepraat het? U het hom ook gesien en herken? -- Met my aankoms daar was ek in staat gewees om hom te kan sien, maar tydens sy toespraak kon ek hom nie sien nie. Ek het net sy stem herken.

Dan moes jy tog die ander sprekers gehoor het al het jy hulle nie gesien nie? -- Ek het hulle gehoor soos ek tel. Ek weet net nie van die drie waarvan u praat nie wat vir daardie organisasies gepraat het. Dit is die drie wat ek nie gehoor het nie.

Toe u nou vir biskop Tutu ook daar gesien het, het u gesien hy is daar waar die ander sprekers is? -- Ja, by die tafel.

En is dit reg as die mense so begin skreeu, of dit nou "Amandla" is en of dit nou "Tambo" is, dan staan hulle op en hulle skreeu dit ritmies hard en hulle trap rond? -- Waar? Daar waar ek was?

Daar/...

Daar by daardie begrafnis in die stadion. Ons praat van die stadion? -- Nee, wat ons begrafnis betref was daar nie daardie tyd gewees nie, want die tyd was min.

Sê u dit het glad nie gebeur by daardie stadion nie? -- Nee.

Ons sal daarby kom. Kan u vir die hof sê was daar liedere gesing by die stadion? -- Ja.

En die liedere is nie afgekondig deur die predikant en gesê "Ons gaan nou dit sing en dit sing" nie, maar die singery het ontstaan oor die hele stadion sonder afkondiging? -- Ja, maar wat gebeur het is dat die seremoniemeester het altyd gesê "Nou gaan ons sing" en dan begin die gehoor te sing.

HOF : Het hy die naam gegee van die lied dan of het hulle sommer begin sing? -- Nee, hulle het net gesing sonder dat hulle gesê het watter een.

MNR. JACOBS : En van die liedere wat hulle gesing het was ook oor Umkhonto we Sizwe? -- Nee, die liedere wat ek onthou wat gesing was, wat selfs deur die kinders by my huis gesing was, is die volgende. Nkosi Sikilele, Senzeni na en nog 'n derde een Hamba Kahle en dan noem hulle die naam van 'n oorledene in die woorde van Hamba Kahle.

Dit is nie al liedere wat by daardie stadion gesing is nie. Is dit nie reg nie? -- Die res was die kerkliedere gewees wat gesing was deur ons gemeente wat daar teenwoordig was.

Is daar nie ook van Mandela gesing nie? -- Ek kon hoor dat Mandela genoem word, maar ek kon nie volg wat gesê word nie, Byvoorbeeld partykeer sing hulle in Engels.

Laat ons dit net duidelik kry. Is die Mandela genoem in die toespraak of is dit genoem in die liedere? -- In die

singery/...

singery het ek van die Mandela gehoor.

In geen toesprake nie? -- Nee.

Was daar gesing van Oliver Tambo? -- Nee, daar was nie gesing van hom nie.

Is daar gesing oor bazooka? -- Nee.

Was daar nie gesing ook van "Voetsêk polisie" nie? -- Nee. Die nag toe ons by die kerk daar was, was die diens gehou deur die predikante. So, die kinders het nie kans gehad om enigiets te doen nie.

Na watter nag verwys u nou wat daar ŉ diens by die kerk was? -- Dit is die vorige nag voor die dag van die begrafnis.

Is dit nou by die nagwaak wat u van praat? -- Ja.

Was die nagwaak by die kerk gewees? -- Nee, by my huis.

Maar ek het vir jou spesifiek gevra by hierdie stadion was dit daar gesing?

HOF : Ja, maar laat ons nou net duidelikheid kry. Ek begryp dit nou nie. Die nagwaak was by u huis. Wat is die nag wat u by die kerk was? -- Ons was by my huis gewees. Ons was nie kerk toe nie.

Wat het u bedoel toe u gesê het "Die nag toe ons by die kerk was"? -- Ek praat van die kerkdiens wat by my huis gehou was.

MNR. JACOBS : Was die kerkdiens in die nag gehou? -- Ja.

Hoe laat in die nag? -- As daar ŉ dood is hou ons ŉ nagwaak vanaf 23h00 die nag tot om 04h00 die oggend.

Ek praat nou nie van die nagwaak nie. Ek praat van die kerkdiens wat by jou huis gehou is in die nag? -- Ja, ek praat daarvan dat die 23h00 die aand begin het tot 04h00 die môre.

So/...

So, was dit 'n kerkdiens gewees wat 'n predikant daar gehou het en gepreek het en uit die Bybel gelees het en so aan? -- 'n Kerkdiens wat gehou word met 'n nagwaak is nie net bedoel vir die predikant om te preek nie. Al die mense wat daar teenwoordig is word kans gegee om te preek. So, hy is nie die enigste een nie.

Goed, ons sal terugkom na die nagwaak toe. Jy het my nog nie geantwoord nie. By die stadion, jy het my vraag ontwyk, het ek vir gevra of daar nie ook gesing was oor "Voetsêk polisie" nie? -- Nee, ek het dit nie gehoor nie.

Kan ek net duidelikheid kry. Hierdie vier koste, wanneer het hulle die eerste keer bymekaar gekom dat hulle nou die vier oorledenes bymekaar is? -- In die stadion, die dag van die begrafnis.

Die kis van wyle u seun, was hy van jou huis af direk na die stadion toe geneem? -- Ja.

En van u huis af tot by die stadium was daar 'n stoet wat saam met die lyk gegaan het? -- Ja.

En die stoet, waaruit het dit bestaan? Uit voetgangers of waaruit? -- Die meeste mense was voetgangers gewees. Ek was in 'n voertuig.

HOF VERDAAG. HOF HERVAT.

ROSELINA MBONANI, nog onder eed

HOF : Mnr. Bizos en mnr. Jacobs, my assessor het my meegedeel dat hy 'n persoonlike probleem het op Donderdag, 31 Maart en dat ons dus op daardie dag nie sal kan sit nie. Dit moet ongelukkig, dit kan nie anders, aandag kry op daardie dag.

So, ons sal dus een dag vroeër verdaag as wat ons op gereken het.

VERDERE KRUISONDERVRAGING DEUR MNR. JACOBS : Ons het

laaste/...

laaste gekom waar u gesê het daar was 'n voetgangerstoet wat ook agter die karre gekom het toe die lyk van die huis af na die stadion geneem was. Was dit 'n groot klomp mense gewees? -- Ja, hulle was baie, maar nie soveel nie.

Was dit 'n paar honderd gewees? -- Nee.

Kan jy vir ons 'n idee gee hoeveel is baie, maar nie so baie nie? -- Omtrent twintig.

Wat geloop het? -- Ja.

Was daar baniere gewees? -- Nee, daar was nie.

Het COSAS nie baniere gehad by daardie stoet vanaf die huis na die stadion nie? -- Nee, daar was nie.

En plakkate? -- Nee.

By die begrafnis self in die stadion, het jy daar baniere gesien? -- Nee, ek het dit nie gesien nie.

Of plakkate? -- Nee.

Van die stadion af, is die vier kiste saam geneem van daar af gelyktydig in een stoet na die begraafplaas toe? -- In voertuie vervoer?

Ja, is hulle saam geneem? Is al vier gelyktydig saam geneem na die graf toe? -- Ja.

En agter die kiste het daar een stoet gevolg? -- Ja.

Is die kiste gedra daarvanaf na die graf toe?

HOF : Van waar af?

MNR. JACOBS : Van die stadion af? -- Ja.

En is al vier die kiste gedra deur jong mense van COSAS? en ERAPO? -- Ek het aanvaar dat dit skoolkinders was.

Het hulle T-hemde aangehad? -- Ja, daar is van hulle volgens ek gehoor het wat T-hemde aangehad het.

COSAS T-hemde? -- Ja.

ERAPO T-hemde? -- Nee, ek weet nie van ERAPO s'n nie,

maar/...

maar ek het gevra oor die wit T-hemde wat daar was. Wat aan my gesê is, is die volgende dat dit die T-hemde van COSAS was. Ek weet nie van ander T-hemde nie.

Toe jy nou by die graf gekom het, die mense wat die kiste dra en wat die T-hemde aan het, het jy gesien wat staan op hierdie T-hemde? -- Nee, al wat ek kon sien was 'n swart merk aan die voorkant op die bors en letters wat daar op geskryf is.

ASSESSOR (MNR. KRUGEL) : Kan u goed lees? -- Nee, ek kan nie so goed lees nie. Ek het vir my kinders gevra wie daardie persone is met die T-hemde wat wit was. Dit is die kinders wat vir my gesê het dat dit COSAS se T-hemde was.

MNR. JACOBS : En die mense wat agter die vier kiste gevolg het, het hulle geloop? -- Ja.

En die kiste wat gedra was deur hierdie jongelinge was dit skouerhoogte gedra? -- Ja.

Was daar baniere gewees in die stoet wat die vier kiste gevolg het? -- Ek het een gesien wat daar was.

Net een? -- Ja. Wat ek gesien het was net een.

Het jy plakkate gesien? -- Nee.

In die stadion self toe dit daar was, was daar baniere opgehou waar die mense gesit het? -- Nee, ek het dit nie gesien nie, want selfs die een wat ek by die begrafnis gesien het by die begraafplaas het later daar gekom.

Het jy geweet wie se banier is dit wat jy by die begraafplaas gesien het? -- Ek het nie geweet nie, maar toe ek navraag gedoen het was ek gesê dit COSAS s'n was.

Is hierdie kiste toe by een geleentheid ook begrawe daar by die begraafplaas? -- Ja.

Ek wil aan u 'n dokument toon wat ek aan u sal lees

waarin/...

waarin dit gestel word dat die man wat gevra het vir die toestemming dat die stadion gebruik kan word is 'n mnr. Vincent - Francis Vincent. Dit is 'n skrywe gerig aan ... (Hof kom tussenbei)

HOF : Wag nou net so 'n bietjie. Op watter basis plaas u hierdie dokument voor my? Hoe gaan hierdie getuie hierdie dokument identifiseer?

MNR. JACOBS : Ek wil net vir haar vra of sy kennis dra van hierdie dokument.

HOF : As sy sê ja, sal ek verbaas wees en dan kan u hom inhandig.

MNR. JACOBS : Dra jy kennis van 'n brief wat geskryf was deur mnr. Francis Vincent wat toestemming gevra het dat julle die stadion mag kry? -- Nee, ek weet nie daarvan nie.

Gedurende daardie tye van die onluste, was u bewus daarvan dat daar sekere eise gestel was wanneer daar begrafnisse gehou word dat daar reëls vasgelê was wat die landdros bepaal het dat julle toestemming moes kry van die landdros en die reëls? -- Nee, ek weet nie, want ekself was nooit betrokke gewees met enige reëlings vir 'n begrafnis nie.

Was dit nie by die huis aan die mense wat die begrafnis daar kom bywoon het uitgelees, die reëls wat daar vasgelê was deur die landdros nie? -- Ek is nie daarvan bewus nie. Dit mag wees dat dit gelees is, maar omdat ek altyd in die K1249 kamer was, was ek nie daarvan bewus nie.

Was dit by die stadion uitgelees aan die mense daar dat daar reëls is wat nagekom moet word? -- Ek weet nie. Ek onthou nie meer nie.

Ek sal dit dan net aan u stel, kan u onthou dat daar 'n reël was en dit was 'n reël dat die oorskot van enige van die

liggame/...

liggame moes per voertuig vervoer word vanaf die huise tot by die begraafplaas? -- Ek weet nie. Ek het nie daarvan gehoor nie.

En dan die volgende voorwaarde wat gestel was, was dat geen baniere met slagspreuke mag gebruik word vanaf die begin van die begrafnis tot sy einde nie? Die begin by die huis tot die einde by die graf nie? -- Ek weet nie daarvan nie.

Die volgende voorwaarde wat gestel word was ... (Hof kom tussenbei)

HOF : Sy weet van geen voorwaardes nie. Weet u van enige voorwaardes wat die landdros gestel het? -- Nee, my man het my niks gesê daarvan nie.

MNR. JACOBS : U het gesê die enigste toespraak wat u werklik onthou is die een van biskop Tutu? -- Ja, ons het geweet hy gaan teenwoordig wees.

Het u goed geluister na sy toespraak? -- Wie is dit nou? Biskop Tutu?

Ja? -- Ja, ek het geluister na die Bybel, die lees van die Bybel en alles wat te doene gehad het met die Bybel en die simpatie wat hy aan die families oorgedra het.

Hy was 'n belangrike man en jy het geluister na sy toespraak, nè? -- Ja, ek het geluister na die simpatie wat ek gehoor het.

En na sy toespraak en alles wat hy gesê het? -- Ja, ek het geluister na wat hy gepraat het

En sal u saamstem dat hy het eintlik 'n politieke toespraak daar afgesteek by daardie geleentheid? -- Watter soort van 'n toespraak is dit waarvan u praat wat 'n politieke toespraak is? Hoe lyk dit?

Goed/...

Goed, ek sal dit aan u stel. Hy het nie net gepraat oor die dinge daar nie, maar hy het gepraat oor die vryheidstryd waarin die swartmense betrokke is? -- Dat daar baklei moet word miskien?

Hy het gepraat oor die vryheidstryd "freedom struggle"? -- Al het hy iets gesê in daardie lyn kan ek nie 'n verskil maak wat dit beteken nie.

Kan u onthou dat hy daaroor gepraat het en die woorde gebruik het "struggle for freedom" of "freedom struggle" of "liberation struggle"? -- Ek onthou nie. Ek sal u sê, 'n ander rede kan wees dat hy Engels gepraat het soos u dit noem. Ek verstaan net nie. Ek volg nie Engels nie. So, ek kan nie vir u sê wat daar gesê is nie.

HOF : Het hy in Engels gepraat? -- Ja, op 'n stadium by sekere gedeeltes van sy toesprake het hy in Engels gepraat. Daar is wel gedeeltes waar hy in Zoeloe gepraat het.

MNR. JACOBS : Watter gedeeltes het hy in Zoeloe gepraat? -- Elke keer as hy na ons verwys, ons die mense, wie se kinders dood was en met verwysing na die Bybel, het hy in Zoeloe gepraat.

Kan jy onthou toe hy verwys het na hierdie mense wat dood is en gesê in sy toespraak dat "In a liberation struggle will always by casualties"? -- Ek sê mos dan ek weet nie wat dit beteken nie.

Is dit dan so dat u kan glad nie betwis dat by hierdie geleentheid dat daar wel politieke toesprake was nie? -- Ek sê al wat ek gehoor het en gevolg het is die woorde wat hy in Zoeloe gebesig het toe hy met ons praat.

ASSESSOR (MNR. KRUGEL) : Toe hy Engels gepraat het, was wat hy gesê het nie oorgetolk in Zoeloe nie? -- Nee, die tyd

was/...

was min.

MNR. JACOBS : Hoekom sê u die tyd was min? -- Dit was net twee ure gewees wat in die stadion gebruik moet word.

So, was die begrafnis beperk tot twee ure? -- Ja, want ons het daar aangekom om 12h00 en om 14h00 is ons uit die stadium uit.

HOF : Moes julle om 14h00 uit die stadion wees? -- Ja.

MNR. JACOBS : Wie het bepaal dat hierdie begrafnis kon net twee ure duur? -- Ek weet nie wie dit bepaal het nie, maar my man het dit vir my gesê.

Was dit nie ook daar by die stadion afgekondig dat dit net beperk is vir ŉ sekere tyd nie? -- Toe ons vir die eerste keer daar aangekom het, het hulle dit gesê.

HOF : Was daar nog ander mense wat in Engels gepraat het behalwe die biskop? -- Ja, daar was.

ŉ Hele paar? -- Al weet ek nie hoeveel nie, maar dit was nie net een persoon gewees nie.

MNR. JACOBS : So, as u nie kon volg wat in Engels gesê was nie, dan kan u ook nie sê wat die geaardheid van die toesprake was wat daar gelewer is nie?

HOF : Hoekom moet u die ooglopende nog herhaal?

MNR. JACOBS : Ek sal dit daar laat. Weet u daarvan dat daar in Daveyton huurverhogings aangekondig sou gewees het?-- Nee, ek weet nie.

Het julle nie kennis gekry dat daar gaan verhoging wees van die huur nie? -- Ek het nie daardie kennis gekry nie.

Is dit nie so dat daar alreeds vanaf September 1984 baie onluste was en oproer daar in Daveyton nie? -- Van Septembermaand af?

Ja? -- Al was dit daar gewees kan ek nie meer onthou

wanneer/...

wanneer dit was nie.

HOF : Was daar op ŉ stadium onluste en oproer in Daveyton? Op ŉ Stadium? -- Bedoel u na die dood van my kind?

Enige tyd? -- Ek sê dit want dinge wat toe later gebeur het was na my kind se dood gewees.

Kort na of lank na? -- Dit was omtrent maande na die dood, al weet ek nie hoeveel maande nie.

Kan u net vir my sê, niemand het my nog vertel waarom hierdie vier kinders oorlede is nie. Ek weet u was nie by nie, maar wat is u begrip daarvan? Is hulle deur ŉ bus omgery of hoe is hulle oorlede? -- Hulle is nie deur ŉ bus omgery nie. My inligting is dat hulle geskiet was.

Deur wie? -- Dit weet ek nie, want daar was nie stilte gewees in daardie tyd nie.

Hoe bedoel u daar was nie stilte nie? -- Partykeer het die kinders teruggekom van die skool af en dan hardloop hulle. Dan doen hulle verslag dat die polisie orals in die strate was.

Het u gedink dat die polisie hulle geskiet het? -- Ja, ek het so gedink, want hulle is die mense wat die vuurwapens op daardie stadium gehad het.

Waar het dit gebeur? Is dit alles by een plek, een geleentheid wat dit gebeur het? -- Nee, toe ek my kind se lyk gaan kry het by die lykshuis was hy alleen. Hy was nie saam met die ander nie.

Nee, nee, maar het u nooit gehoor - kyk, hy is nou geskiet - waar hy nou geskiet is nie? In Daveyton of op ŉ ander plek? -- Ek het nie gehoor nie. Wat ek wel kan sê is dat ek het die kind winkel toe gestuur.

MNR. JACOBS : Is dit nie so nie dat ten minste op die dag

wat/...

wat die kind geskiet was, was daar onluste en oproer in Daveyton? -- Ek weet nie.

Weet u niks daarvan dat daar moeilikheid was nie? -- Nee, nie daardie dag nie. Ek het dit nie gehoor nie.

Is dit nie so nie dat daar in Daveyton is die huise van raadslede van Daveyton aangeval met klippe en met brandbomme?

ASSESSOR (MNR. KRUGEL) : Steeds op dié dag?

MNR. JACOBS : Nee, in Daveyton. Ek wil net daar in die geheel kry? -- Al het ek daarvan gehoor is my huis ver geleë vanaf enige raadslid se huis. Dinge wat gesê word van mense dat dit wel gebeur het, glo ek nie so maklik nie.

Is dit reg dat gedurende die tydperk September 1984 tot Februarie 1985 was daar raadslede se huise aangeval en gebrand? -- Nee, ek weet nie.

Het jy nooit gesien dat enige raadslid se huis gebrand is nie of kom jy nooit daar in die woonbuurt nie? -- Ek gaan nie gewoonlik in daardie area van hulle nie.

Het jy kennis gedra dat swartpolisiebeamptes se wonings met klippe en met petrolbomme aangeval was gedurende die tydperk September 1984 tot Februarie 1985? --Nee, ek het dit nie gehoor nie.

Weet u absoluut niks van polisiebeamptes se huise wat gebrand is nie? -- Nee, ek weet niks nie.

Weet u dat oor hierdie tydperk September 1984 tot Februarie 1985 polisievoertuie van polisie wat gepatrolleer het in die woonbuurt daar, dat dit met klippe aangeval en stukkend gegooi is? -- Nee.

Het u kennis of gesien daarso op enige stadium gedurende hierdie tydperk September 1984 tot Februarie 1985 dat by verskillende geleenthede was daar padversperrings in die

strate/...

strate aangebring in Daveyton? -- Nee.

By die skoleboikotte wat plaasgevind het, weet u van enige insidente wat by skole plaasgevind het? -- Nee, ek weet nie.

Die dag van die begrafnis van 8 September 1984 toe u seun begrawe is, na daardie begrafnis, is dit nie so dat die mense wat daar weggegaan het, het in groepe weggegaan en daar het moeilikheid in Daveyton ontstaan daardie dag nie? -- Nee, ek het nie daarvan gehoor nie.

En dat op daardie selfde dag nog is 'n drankwinkel van die raad geplunder en aan die brand gesteek? -- Nee, ek het dit nie gehoor nie.

Weet u daarvan dat 'n klomp van die mense wat by die begrafnis was daarvanaf gemarsjeer het na die polisiestasie toe en dat hulle op pad daarheen uiteen gedryf is deur die veiligheidsmagte? -- Nee.

As ek so na u getuienis luister dat u van niks weet nie, volgens u sienswyse en volgens wat u weet was daar niks abnormaals in Daveyton nie en daar het geen onluste of oproer plaasgevind nie. Dit was 'n heel rustige gebied? -- Op die dag van die begrafnis?

Nee, in die tydperk September 1984 tot Februarie 1985, heeltemal 'n rustige kalme plek? -- Ek praat nie van wat gebeur het in die hele Daveyton nie. Ek praat van die onmiddellike omgewing van waar ek woon. In dieselfde jaar 1984 Desembermaand is my man oorlede. Die gewoonte is dat 'n weduwee nêrens heengaan nie. Sy bly maar by die huis. Dus het ek nêrens gegaan nie. Ek het maar by die huis gebly. So, ek praat van wat daar gebeur het waar ek was.

Wil u nou sê dat u het van Desember 1984 af tot

Februarie 1985 nooit uit u huis gekom nie? -- Ek het wel uitgegaan, byvoorbeeld as ek na die winkel toe gaan. Ek het winkel toe gegaan en daarvandaan het ek direk teruggekom huis toe.

Maar u het dus tog uitgekom in die woongebied in? -- Ja, dit is so.

U het ook seker gereeld kerk toe gegaan? -- Nee, ek het nie kerk toe gegaan nie.

Wat u dan aanbetref, dan sal ek my vraag herhaal, in die tydperk September 1984 tot Februarie 1985 was alles rustig in Daveyton gewees? -- Nee, ek was by een plek gewees, soos ek sê. Ek was nie orals gewees nie. Ek sê nie daar het niks gebeur en of dit rustig was nie, maar ek praat van die area waar ek myself bevind het in daardie tyd.

Het u enige ander begrafnisse bygewoon?

HOF : Wanneer?

MNR. JACOBS : Van onlusslagoffers? -- Nee, ek het nie meer na ŉ begrafnis toe gegaan nie.

Het u kennis gedra van enige ander onlusslagoffers se begrafnisse, hetsy in Augustus 1984, September 1984 of daarna tot Februarie 1985? -- Ja, daar is dinge wat ek gehoor het, maar soos ek sê, ŉ ding wat ek nie self gesien het nie, aanvaar ek nie as ŉ ernstige ding nie. So, ek het van dinge gehoor, maar ek het dit nie aanvaar nie, tensy ek dit self gesien het nie.

Het u kennis gedra van ander begrafnisse van slagoffers van onluste? -- Ja, ek het daarvan gehoor.

Wanneer was die begrafnisse gewees? -- Ek kan nie meer onthou nie. Soos ek sê, ek het nie die begrafnisse bygewoon nie. Ek het wel daarvan gehoor, maar ek het nou nie

spesifiek/...

spesifiek ŉ aantekening daarvan gemaak wanneer dit was nie.

Het u gewerk? -- Nee, ek het nie gewerk nie.

Sedert u man se dood? -- Ek het eers begin werk in 1986.

Wat se werk doen u? -- Ek is ŉ huisbediende.

Engels- of Afrikaanssprekende mense? -- Afrikaans.

HOF : In watter dorp werk u dan? -- Benoni.

Is dit u naaste groot dorp? -- Ja.

MNR. JACOBS : Het u skool gegaan? -- Ek was by ŉ privaat skool gewees waar ek opleiding gekry het toe ek nog jonk was. Dit was op die plaas. (10)

Tot standerd? -- Sub B.

So, u kan dan ten minste lees en skryf?

HOF : Ons het netnou gehad dat sy moeilik lees. Sy moes haar kinders kry om vir haar te sê wat staan op die T-hempies.

MNR. JACOBS : U edele, ek het gister in besit gekom van ŉ video oor daardie begrafnis en blykbaar is dit van die oorledene se stoet na die stadion toe en ŉ deel van die gebeure by die stadion wat ŉ Britse kameraman en videoman en verslaggewer geneem het. Ek wil verlof vra dat ek daardie deel aan haar wys en dat sy dit kan sien. Ek wil vra dat die hof (20) net vir ŉ paar oomblikke verdaag dat ons net die ding kan regstel.

HOF VERDAAG. HOF HERVAT.

ROSELINA MBONANI, nog onder eed

MNR. JACOBS : U edele, ek wil net sê op die band is daar verskillende tonele. Die tersaaklike deel wat begin by lesing 240 wil ek vra dat die voorgespeel word.

HOF : Kan ek nou net hoor op watter soort masjien ons dit terugspeel, want ons het laas daardie probleme alles gehad.

MNR. JACOBS : Ja, ek sal vir die hof al daardie inligting (30)

gee/...

gee. Dit begin by lesing 240 en daar word gebruik gemaak van 'n National VHS videokassetspeler met die nommer H3KE01866. Die verdediging het gevra of hulle die ander dele kan kry. Hulle is welkom om daarna te kyk op hierdie bewysstuk, maar die tersaaklike deel dink ek wat haar getuienis raak begin by lesing 240.

HOF : Mevrou, kan u goed sien daar? U kan die hele skerm sien? -- Nee, ek kan nie die hele skerm sien nie.

Dit moet so wees dat u die hele skerm kan sien. Ons sal dieselfde prosedure volg as by die ander. Wanneer ons stop op 'n stadium dan moet die nommer gegee word en op rekord geplaas word,

MNR. JACOBS : Op 243 is die COSAS banier. Op 247 word aanhoudend "Voetsêk, Voetsêk" geskreeu.

HOF : Gaan net terug dat ons kan sien wat staan op die banier.

MNR. JACOBS : Ek kan bo lees COSAS en langs die wapen of die logo is Tembisa. "Each one teach one" is op die linkerkant van die skerm en dit lyk vir my dit is dieselfde bewoording aan die regterkant. Wat onder die wapen staan kan ek ongelukkig nie uitmaak nie.

HOF : "Dynamic" iets. Gaan voort.

MNR. JACOBS : Daar word blyk Umkhonto iets gesing. 2580.

HOF : U sal dit moet terugspeel, ek het dit nie gehoor nie.

MNR. JACOBS : Dan is daar nog 'n banier "Forward with democratic SRC's, COSAS Atteridgeville, Saulsville."

HOF : 260.

MNR. JACOBS : Daardie gaan nog steeds oor Umkhonto we Sizwe 165 en daar waar hy nou staan is die groep kiste daarso vertoon. Nou wys dit in die stadion en waar daardie skreeuery

aangaan/...

aangaan van Tambo op 266. Daar waar hy nou gestop het op 271 kan ȟ mens ȟ hele paar plakkate sien wat opgehou word. Die een is "Forward to SRC". "Equal education" lyk dit vir my. Dan in die linker boonste hoek sien ek "No", dit kan ek goed lees en dan nog twee plakkate wat elkeen "No" het, maar die tweede woord kan ek nie uitmaak nie. Dit lyk of dit "prefects" kan wees. Dit is "Pre.." Die ander een wat in die linkerhoek is kan ek nie uitmaak wat staan daar nie. Miskien sal dit duideliker word, ek weet nie. 272 is waar biskop Tutu en nog ȟ persoon die stadion binnekom.

<u>HOF</u> : Ken u daardie persone wat daar op die beeld is? -- Ja.

Wie is dit? -- Dit is biskop Tutu en nog ȟ ander predikant wat saam met hom was. Ek kan nou net nie sê of dit Nkoane of Mkhatshwa is nie.

Dit is op die begrafnis? -- Ja.

<u>MNR. JACOBS</u> : Miskien kan die hof net hier ȟ aantekening maak. Dit is ȟ toespraak wat in Engels gelees word. Die persoon word nie gewys nie. Dit is op 276. Die persoon wat daar praat, kan u miskien vir die hof help, is dit die stem van eerwaarde Nkoane?

<u>HOF</u> : Dit is 176 tot 279. -- Nee, ek kan nie.

<u>MNR. JACOBS</u> : En dan waar die lesing nou is blykbaar is dit waar biskop Tutu staan by die mikrofoon wat gebruik is daar om die toespraak te lewer. (Video word verder vertoon)

Dit is dan die einde.

<u>HOF</u> : Wat is die nommer? 297.

<u>MR BIZOS</u> : I would like to place on record having regard to the state evidence what is not there, but I do not know at what stage your lordship wants me to do that.

<u>COURT</u> : Let us complete the cross-examination of this

witness/...

witness then you can put on record what you want put on record. I think that will be better.

MNR. JACOBS : U het nou gekyk na die greep wat aan die hof vertoon was en dit is van die betrokke begrafnis op 8 September 1984? -- Ja.

Nou dat u dit gesien het, bring dit 'n deel terug van wat daar gebeur het van die deeltjie wat gewys was? -- Ja.

En wat die hof hier gesien het is wat werklik daar gebeur het by daardie begrafnis? -- Ja.

Ek wil u net verwys na BEWYSSTUK ABA65 ... (Hof kom tussenbei)

HOF : Gaan hierdie video in of gaan hy nie in nie?

MNR. JACOBS : Ekskuus. Ek sal vra dat hy ingaan. Ek het ongelukkig nie transkripsies nie. Dit het gisteraand in my besit gekom.

HOF : Dit sal BEWYSSTUK 42 wees.

MR BIZOS : No ANC flag was anywhere visible. No ERAPO banner was visible. No UDF banner was visible and speaking for myself I did not see any ERAPO or UDF T-shirts. There is a yellow one, but if my eyes can be trusted it was an RMC T-shirt.

COURT : I saw the yellow T-shirts. I could not make out what it was.

MR BIZOS : I think it was yellow and red with RMC written on it. It is the only one. There was another that looked like - that was yellow but I do not think that it had anything on it. Those are the only two that I could see.

COURT : I cannot remember.

MR BIZOS : There are no ERAPO or UDF T-shirts. And then we should perhaps note that the young people at 243 apparently

singing/...

singing "Voetsêk, voetsêk" under the COSAS banner, that it appears to be a section of the audience at which only young people are sitting and there is nothing on the film to indicate at what stage that was. There is no simultaneous shouting to show that this was before the proceedings had started or not. Similarly at 266 where the group of young people shout or chant "Tambo Tambo Tambo" there appear to be young people only in that group and there is nothing to indicate on the video what else was happening at that time. That it is not tied in relation to the proceedings, whether it was before is started or after it started.

COURT : That is noted.

MNR. JACOBS : Miskien kan ons net sê op die stadium toe "Tambo Tambo Tambo" geskreeu was, was op die stadium toe biskop Tutu ingekom het.

MR BIZOS : I do not accept that. This is the trouble with film and the evidence that your lordship heard. The one scene follows the other. It does not mean ... (Hof kom tussenbei)

HOF : Ons weet nie of die ding versnipper is en toe weer hersaamgestel is nie. U sal die getuie moet vra as u iets wil weet. Ons weet nie wat is by wat gesit en hoe dit agter mekaar gesit is nie of het u volle vertroue in die Britse televisiediens?

MNR. JACOBS : Ek sal kyk, want ek het my verbeel dit wys oor sy skouer na die mense toe waar hulle skreeu.

HOF : Dan sal ons dit weer moet speel. Ons kan dit gou optel want die verwysing is 266. Ons kan maar by 165 begin.

(Video word vertoon)

ASSESSOR (MNR. KRUGEL) : Mnr. Bizos is reg.

MR BIZOS : I submit that it is not the young audience, but the mixed audience to say the least.

ASSESSOR (MR KRUGEL) : The young audience is right at the back.

MR BIZOS : We do not hear "Tambo Tambo Tambo" when we see Bishop Tutu.

MNR. JACOBS : Miskien kan 'n mens net oplet. Ek dink die hele pawiljoen skreeu "Tambo Tambo Tambo".

HOF : Ja, die hele pawiljoen is vol jong mense wat "Tambo" skreeu. (Video word vertoon) Dit lyk of daar 'n breek is. Die Tambo loop nie deur terwyl biskop Tutu daar is nie. Wat daar wel geskreeu word kan ek nie uitmaak nie.

MNR. JACOBS : Nee, ek stem saam. Ek wil net een aspek nog met u behandel en dit is dat, ek wil hê u moet kyk na ABA65. Het u ooit so 'n pamflet by u kinders gesien daar by u huis? -- Ek het dit nie gesien nie.

Het hulle ooit pamflette by die huis gebring wat hulle gekry het by die skole waar dit uitgedeel was oor hulle klagtes en hulle eise? -- Ek kan nie meer onthou dat hulle ooit iets gebring het nie.

HERONDERVRAGING DEUR MNR. BIZOS : Geen vrae.

GEEN VERDERE VRAE.

- - - - - - - - - -

K1250 PHAULE SOLOMON PHALA, d.s.s (Through interpreter

EXAMINATION BY MR BIZOS : Mr Phala, are you a 71 year old retired and living at 13174 Madela Street, Daveyton? -- That is so.

Whilst you were working, were you in the employ of David Brown Gearcutters for many years? -- For eight years.

And you are now on pension? -- Yes.

You/...

You have children and numerous grandchildren? -- Yes.

Was one of your grandchildren Patrick Phala the young man who died? -- Yes.

Was he living in your household at the time? -- Yes.

When did you hear of your grandson's death?-- That was 29 August 1984.

When did he sustain any injury that caused his death? Do you know? -- Yes, I do.

When? -- Patrick Phala was injured on 14 August 1984.

And was he admitted to hospital? -- Yes, he was admitted to a hospital. What happened is, after he had sustained the injury, my daughter who is the mother to Patrick was fetched who in turn came to me at my place of employment to report about the incident on Patrick.

Whilst in hospital was your late grandson in a position to give an account as to how he came to be shot? -- No, he was admitted there, unable to speak until he died without being able to say anything.

What sort of injury did he have? -- He had an injury on his head just on the back of his head. (Witness indicates)

COURT : Top back? -- Top back, yes.

MR BIZOS : Did you get any information as to what caused that injury?

MNR. JACOBS : Ek hoop nie mnr. Bizos gaan hoorsê getuienis op rekord plaas tensy hy daarby was en kan sê hoe hy beseer is nie.

COURT : There is an objection.

MR BIZOS : I submit that a witness that visits his grandson at the hospital and has seen the type of injury or the

type/...

type of treatment, he can say what the injury was. If my learned friend ... (Court intervenes)

COURT : That is not what you asked him. You asked him about the information he got. He had already told us what the injury was, top back of the head. I take it that it was covered in bandages.

MR BIZOS : Your lordship asked how these things happened.

COURT : Yes, I was very inquisitive. While I was getting my answer I was thinking that he was placing a lot of matter on record which is actually hearsay, but there was not any objection. Now there is an objection.

MR BIZOS : We may have to hand in Dr Kemp's report in due course. Perhaps I can show it to my learned friend.

HOF : Mnr. Jacobs, is daar 'n twis oor die vraag dat die kind geskiet is?

MNR. JACOBS : Ek weet nie wat gaan kom nie.

HOF : Ek aanvaar dat daar vertel gaan word dat hy geskiet is.

MNR. JACOBS : As hy geskiet is, sal ek nie daarteen beswaar hê nie, maar die omstandighede hoe hy geskiet is wil ek nie op rekord hê tensy ek weet wat kom nie,want ek word hierso met dinge gevang waarvan ek niks weet nie, wat hoorsê is.

COURT : I do not want to know what the report is. It is now common cause, it seems to me, that the boy was shot.

MR BIZOS : Were there any public statements made in the newspapers by the police in regard to your grandson's injury? -- Yes, there were.

MNR. JACOBS : Ek dra nie kennis van enige verklarings wat die polisie gemaak het oor hoe dat hy geskiet was nie.

COURT : Mr Bizos, you cannot lead evidence on what newspapers said, a policeman said about this injury.

MR BIZOS : We are tendering it for the proof of the correctness of the report.

COURT : I cannot see for what else you want to lead it for. You can ask this witness how he felt about it and that is about as far as you can go, as I see it.

MR BIZOS : Merely in relation to his state of mind. That is all.

COURT : Well, ask him on his own state of mind without any newspaper reports.

MR BIZOS : I will do that. Did you try to find out from various sources what your grandson was doing at the time that he was injured? -- The information I had was that ... (Mnr. Jacobs kom tussenbei)

MNR. JACOBS : As die informasie gegee word maak ek beswaar. Mnr. Bizos weet ek het die beswaar gemaak.

MR BIZOS : I did not ask a question ... (Court intervenes)

COURT : The answer is inadmissible and it should not be interpreted. Your next question?

MR BIZOS : Did you issue any civil proceedings against the police for damages as a result of the death of your grandson? -- I gave instructions to my attorneys who were dealing with that.

And did you receive any payment? -- Yes, I did receive a document or a paper and that included the payment which was made to me in respect of this death.

Was that for the funeral expenses? -- Yes, that is so.

Were you approached by anyone in relation to your grandson's funeral? -- Yes, I was approached.

By whom? -- What happened is this. I was on my way from work and arrived home. I got a report from my daughter

about/...

about two young men who came to invite us to talk in connection with the funeral arrangements of the dead children.

Did you attend any meeting or meetings? -- We went to a meeting where we had to meet because of this funeral which was to be together.

Where was this meeting held? -- At corner Hlakwana and Pulana Street in Daveyton. That is where this meeting was held.

COURT : In a house I take it? -- No, in the church building which building belongs to the Church of England congregation.

MR BIZOS : And who were the people that where there at this meeting? -- I remember the representatives of the four families and other people, that is myself and the other three and other people as well.

Who were these other people? -- The other people present there were from the student organisation bodies and the others being from a congress. I am sorry, not congress but COSATU.

Can you remember any other name besides this one that you mentioned COSATU? -- The other one I remember except the one I hesitated before pronouncing the other one, is ERAPO.

What age group of people did this COSATU cater for? -- The COSATU people I am talking about were still young people in the ages of 18 to 20.

COURT : Junior wing.

MR BIZOS : Junior wing. I am sure that his lordship will understand that you actually mean COSAS? And not COSATU? -- No, it was a mistake when I first said congress. What

I wanted to say initially was COSATU.

Very well, we will refer to it as COSATU. Was there a representative of the young people there and a respresentative of ERAPO? -- Yes, if I am not mistaken I know the names of some of the people who were there.

Can you remember some of the names? -- If I am not mistaken on behalf of COSAS Aubrey Nxumalo was there, Mr S. Motswege was representing ERAPO.

What was the purpose of this meeting? -- This meeting's purpose was that we agree as parents of the dead children with these people that the funeral be held together.

After discussion, was that agreed upon? -- Yes, it was agreed upon after the discussions.

Was there anything else discussed or agreed on at this meeting? -- Yes, we did agree on something else after having agreed on that.

What did you agree on? -- We agreed on this that having agreed on one funeral, that is at the time of going to the grave-yard, the service which was to be held, we further agreed that the night vigils were to be held at different respective homes of the deceased and then we were to meet on the Satuday at the stadium, that is where the common funeral service was to be held.

Was there only one meeting or more than one meeting? -- If I am not mistaken only two meetings were held. If I am not mistaken the first meeting was on a Sunday, 2 September. The second meeting was held either on a Monday or Tuesday of the following week.

At one or other of these meetings was it decided - was any discussion or any decision taken as to whether any

people/...

people outside - from outside Daveyton would be invited to attend or to officiate at this funeral? -- From our discussions, as far as I know there was no talk about people who would come from outside Daveyton and be there as official speakers, but well, it could be that it happen but I do not know of any special arrangement which was made.

There is a program there in front of you which is marked CA29. Did you see that? -- Yes, I saw that.

When did you see it for the first time? -- When I saw for the very first time - I am sorry, after having gone through this document I am asking for an apology from the court. Having a proper look at this document I now remember having seen this the previous night, that is the night of the night vigil.

Do you remember how you came to see it? -- I am sorry. What I mean to say here is, I saw this document when we held the second meeting, because there it was said that we must now know what the procedure was going to be and what were the items to be followed at this common funeral at the stadium. That is when I saw this document.

Did you have any reservations or any objection to people mentioned on that notice speaking at your grandson's funeral? -- No, I did not have any objection against that, to the people that were going to act as speakers at my grandson's funeral.

I do not know whether his lordship noticed how you tried to read that document. Just pick it up in your hand and try to read it, please. I merely wanted your lordship to notice the distances at which he pushes it down.

COURT : I cannot see where he holds it.

MR BIZOS/...

MR BIZOS : Almost as far as his arms would go down.

COURT : Are you happy that you can read it if you extent your arm to the utmost? -- Yes.

MR BIZOS : Do you wear spectacles? -- Yes, but I do not have them with me here now.

COURT : Yes, one does not expect this type of thing to happen in court. -- That is so.

MR BIZOS : At the night vigil that was held at your own home, who conducted the service? -- My minister of the congregation where I belong conducted the service.

Which congregation is that? -- Evangelical Lutheran Church.

According to the rights of that church, does that night vigil last the whole night or is it only for a short period of time? -- No, according to our church practice a night vigil is in fact a prayer which lasts for about an hour or even two hours.

Did friends of your late grandson attend this vigil? -- I would say so, because there were some youngsters present.

Were you informed of any conditions which had to be observed in relation to the funeral of your grandson? -- I do not quite remember if there was any. What I can say is that we did receive some documents, but I had no time to read what the contents of those documents were.

The next morning, was the coffin taken to the stadium? -- Yes, that is so.

Did you go to the stadium? -- Yes, that is so, I did go.

How did you get to the stadium? -- I travelled in the vehicle which was transporting the coffin.

Did people follow the coffin to the stadium? -- Yes,

they/...

they did.

When proceeding to the stadium, were the people proceeding quietly or were they singing? -- When we left from home outside the premises my church people were singing.

What were they singing? -- Quite a few hymns which are sung in our church that I know.

Who carried the coffin?

COURT : It was in a vehicle, because he travelled in the vehicle transporting the coffin.

MR BIZOS : Was the coffin in the vehicle? -- Yes.

At the stadium, did you hear anybody speak? -- Yes, the person I heard speaking there is the one who was speaking from near us where the coffins were.

Who was that? -- If I am not mistaken I heard a person whc opened the service there being Bishop Nkoane.

Did he make a speech other than opening the service? -- If I am not mistaken I did not hear him saying anything.

Other than opening the service? -- Yes.

Who else spoke?-- The next person who spoke there was Desmond Tutu.

What language did he speak in? -- He spoke in three languages. In fact that he did so that we could follow what he was saying.

Which languages did he speak in? -- I remember him speaking in the following languages, English, Xhosa and Sotho.

Do you understand Sotho? -- Yes.

Is that the language you are speaking in court? -- Northern Sotho is the language I am speaking in court now.

Do you understand Xhosa? -- Not quite well.

Do you understand some English? -- Yes, not much, very

little/...

little especially when people are speaking the simple English. Then I do understand a bit.

Of what Bishop Tutu said in Sotho and the two other languages that you understand a bit, what do you remember him saying? -- What I heard him saying was about the sympathy he was mentioning to us as parents and the comforting words he said to us as parents with reference to the coffins which were there in front of us. I remember him saying further that it happens even in the other countries that such things occur and you as parents must accept it and said something to comfort us saying further that it is a bad thing to see this happening, having been committed by a human being. That is the little bit I can remember from what he was saying in comforting us. There is nothing more than that that I can remember.

Other than Bishop Tutu, do you remember anyone else who spoke? -- If I am not mistaken I remember Father Mkhatshwa at the graveside who was the last person to have something to say.

At the stadium did anybody who was not a priest speak or deliver a message?-- If I am not mistaken a young person did speak at the stadium who was speaking on behalf of the COSAS because this person was still a young person.

Do you remember anyone else who spoke? -- If I am not mistaken again a representative of ERAPO spoke.

Do you recall who it was from ERAPO who spoke? -- If I am not mistaken I remember S. Motswege being the representative.

What did he say? Do you recall what he said? -- Yes, I remember him saying the following in comforting us, the

bereaved/...

bereaved families "You as residents of Daveyton, we see what is happening, but the only thing is that we must be united and unite ourselves and talk and not in fighting."

Did anyone of the speakers, either at your home or at the stadium or at the graveside say that the people there must go and injure anybody or do harm to any property after this funeral or at any other time? -- I did not hear anybody saying that.

At the stadium and at the graveside, did the people sing? -- Yes, there was some singing in the stadium, but those that were singing were sitting quite far from us.

Where were they when they were singing? -- As one knows the stadium is a very big place and we were on the ground there. There were people who were at the pavilion more towards one corner of it, who were singing as we were seated next to the coffins.

Could you hear what they were singing? -- I could hear some of the words, in fact some I could not hear in even what they were singing about.

Can you remember some of the words that you heard? -- Yes, there are words that I remember from the songs there. Like for instance the common ones, Nkosi Sikilele and this one Senzeni. Those are the only ones I still remember.

Near where you were sitting where the coffins were being carried, was there any singing done at some stage? -- Next to me there where the coffins were, that was sung there was the national anthem, Nkosi Sikilele e Afrika. That happened on our arrival in that stadium.

And afterwards, during or towards the end taking out? -- Afterwards when? I do not understand.

Towards/...

Towards the end of the ceremony? -- There was a song that was sung just before we left for the grave-yard.

Which song was that? -- Nkosi Sikilele e Afrika was sung when we left for the grave-yard.

Did you hear a song Hamba Kahle at any stage? -- Yes, that one is sung even at our churches in greeting the dead person or the deceased who is about to be buried. We do sing that one as well.

What do you sing? Hamba Kahle and then what? -- When we sing that one we say Hamba Kahle and then the name of the person we are greeting comes thereafter in the song.

At funerals whose name is put after Hamba Kahle?

COURT : He said you are greeting the dead about to be buried.

MR BIZOS : Did you hear this Hamba Kahle being sung either at the stadium or at the graveside? -- I heard it being sung at the grave-yard.

Whose names were used as far as you remember? -- Even though I would not remember exactly the sequence, but the first name I heard being mentioned in this Hamba Kahle was Patrick. It was a greeting to Patrick. The second one if I still remember well, I am under correction, they mentioned the name of Zakhele. Those are the only two I still remember being mentioned in the singing.

Did you see many people there with yellow UDF T-shirts either at your home or at the stadium or at the funeral? -- No, I did not see any T-shirts there, the reason being that there were many people there and I did not take a particular note to see what people were wearing at the time.

COURT : Not any type of T-shirt that you saw? -- Not at all. I will tell you, it is because when a person is bereaved

really/...

really he does not look around. He does not have interest in seeing some of these things and looking at other people.

Did you see any banners there? -- In the stadium, no, I did not. It was only at the graveside when I looked up and saw something like a cloth. That was the only time I saw something in that material. Because of the many people there I could not see properly.

Could you see what was written on it? -- On trying to have a proper look in order to see what was written on that cloth I only saw one letter which was an "O". I could not read all that was written there, except to see that letter "O".

Did you see any flags there? -- No, not in the stadium. The only one that I saw is the one I have just referred to at the graveside with some writing on it. I am not certain of what was written there. Whether the first letter was an "F" and then the next one being "O", I did not see proper. I am certain of the "O" but the first letter before the "O" I am not certain of.

Were the people shouting any slogans at this funeral? -- There was some noise at this funeral which noise was coupled with some singing. That is all I know. There was some singing on our way to the grave-yard as well. That is all.

Did you see any police presence? -- I personally did not see any police, except to hear from other people that there were policemen clad in private clothes. I personally did not see it.

Did you - was there any violence or any disorderly conduct at any time during this funeral? -- No, I did not see anything out of the ordinary of what a person would expect on a day of a funeral.

Are/...

Are you aware of any rioting or any disorderly behaviour on the day or the day after or the week after your grandson's funeral at any time shortly after that? -- Not on that day. I would say after some months or at least a month there were such things that were taking place around there.

I want to turn to another topic. During 1984, did you hear whether or not there were going to be any increases in rent and other charges? -- That is so. I heard about that.

When did you hear about it? -- Within the people in the township is where I got to know about this, that there was a talk of the increase on rent. The increase on bus fares and there was going to be an increase on burials as well. That is the fees for the grave. When I got to know about this, it was given to me as an example, for instance say your rental was R13,00. With the increase that will be R13,00 times two. That is what you will have to pay.

Do you know whether any meetings were held? -- Yes, I do know from what I heard that there were meetings held.

Did you personally attend any of those meetings? -- No, I was not able to attend any of the meetings because of the kind of work I was doing. The work I was doing then I used to work then even over the weekends.

Did you hear whether this plan to increase the rent and other charges was to be implemented or whether it was abandoned? -- From information I got to know that some people were asked in fact as representatives of the community to come and speak to somebody in Pretoria.

Can you remember when this was announced that it would be scrapped ... (Court intervenes)

<u>COURT</u> : Well, he has not said so yet. He merely said

that/...

that people were going to talk in Pretoria.

MR BIZOS : I am sorry. Was a report back made as to what had happened in Pretoria? -- Yes, I heard of the report back that the delegation which was sent here reported back saying that it was decided that there was not going to be any increases any more.

Do you remember the month in which this report back was made? -- If I am not mistaken, this was in June 1984.

COURT : That it was reported? --Yes, after that.

No, no, was it in June 1984 that it was reported there would be no more increase? -- No, that was some time in 1985.

KRUISONDERVRAGING DEUR MNR. JACOBS : Mnr. Phala, waar is die oorledene Patrick se vader? -- Hy is lankal dood, toe was Patrick nog baie klein.

En Patrick se moeder? -- Sy woon saam met my in die huis.

Het jy en Patrick se moeder saamgegaan na die vergadering toe wat jy genoem het op die Sondag? -- Nee, net ek alleen het die vergaderings bygewoon.

By die vergadering was daar verteenwoordigers van Zakhele Mbonani se familie? -- Ja, daar was.

Wie het daardie familie verteenwoordig? -- Die vader van Zakhele het die familie verteenwoordig.

Was net hy daar van die familie of was daar nog iemand saam met hom? -- Ek sal nie weet of iemand hom vergesel het nie, maar wat ek wel van weet is dat Mbonani was een van die mense by wie daar dood was en ek onthou net dat hy daar teenwoordig was as een van die familie.

Was dit net mans wat hierdie vergadering bygewoon het? -- Net manspersone was daar gewees. Ek het nie 'n vroumens

teenwoordig/...

teenwoordig daar gesien nie.

Die ander mense wat dood is, het hulle op dieselfde geleentheid aan hulle einde gekom as of hulle beserings opgedoen wat hulle dood veroorsaak het as u kleinseun Patrick Phala?-- Ek sal sê ja. Patrick is beseer en na twee weke op die 29ste is hy oorlede. Dit het toe bekend geword by die skole die dag daarna, dit is die 30ste dat Patrick oorlede is, as gevolg waarvan die kinders in die skole daar terug huis toe gestuur was dat hulel moet teruggaan huis toe. Die dag daarna het ons toe gehoor dat daar drie kinders ook gedood was op hier-die dag.

Dit is die dag na die 29ste. So, die 30ste? 30 Augustus 1984? -- Dit het bekend geword dat Patrick oorlede is op die 29ste. Die dag daarna het dit toe bekend geword by die skole en die kinders is toe teruggestuur huis toe. Die dag na daardie dag wat die kinders teruggestuur was vanaf die skool het ons toe gehoor dat daar drie kinders gedood is.

En is hulle gedood op 30 Augustus? -- Die inligting wat ons gekry het is dat terwyl die kinders op pad was terug huis toe op die dag van die 30ste, is hierdie kinders toe beseer.

En dit was nadat dit bekend geword het dat Patrick oorlede is? -- Ja, dit is so.

Hoeveel mense was julle wat op daardie vergadering teenwoordig was, die eerste vergadering, om die reëlings te maak? Ek dink jy het genoem 2 September? -- Ons was 'n hele paar mense daar teenwoordig, nie baie nie, maar 'n paar. Ek kan nie sê hoeveel in getal die mense daar teenwoordig was nie.

Wie het COSATU daar verteenwoordig? -- As ek nie 'n fout begaan nie, was 'n verteenwoordiger van COSATU by hierdie

vergadering/...

vergadering was Aubrey Nxumalo.

Het hy twee organisasies verteenwoordig? COSATU en COSAS? -- Nee, hy het die organisasie van COSAS verteenwoordig. Het ek gesê COSATU?

Nee, ek het vir jou gevra wie van COSATU?

MR BIZOS : I submit with respect that it is obvious that ... (Mnr. Jacobs kom tussenbei)

MNR. JACOBS : Ek kan nie mnr. Bizos se onderbreking ... (Court intervenes)

COURT : Whether it is obvious or not, you can tell me right at the end of the case when the evidence is discussed. We all have our own opinion of COSATU and COSAS.

MR BIZOS : No, it was not in existence in 1984. It is common cause that it was only formed in 19 ... (Court intervenes)

COURT : I am quite with you, Mr Bizos, but Mr Jacobs is entitled to put the question.

MR BIZOS : I submit that he has lost his sense of humour, if he ever had one..

MNR. JACOBS : Kan jy vir ons sê? Was die vakbonde verteenwoordig daar? -- Ek weet regtig nie watter is die vakbonde nie.

U sien daar was nog ook 'n indiërman gewees met die van van Francis, Vincent Francis. -- Nee, ek weet nie of hy daar was nie. Ek kan hom nie onthou nie.

Kyk, wie se idee was dit gewees dat julle daardie vergadering gesamentlik daar moet hou? -- Wat ons die ouers van die oorledenes betref, was dit as gevolg van die studente, die skoolkinders wat ons genader het en die versoek aan ons gerig het dat aangesien dit almal skoolkinders was wat terselfdertyd daar oorlede is, hoe sal dit wees as hierdie

voorstel/...

voorstel gemaak word dat hulle gelyktydig begrawe word.

Dit was die versoek wat daar gerig was op die vergadering? -- Ja.

Wie het daardie voorstel gemaak? Wie het dit aan julle oorgedra? -- Dit was een van die lede van hierdie liggaam COSAS wat daardie versoek gerig het dat hy ʼn voorstel maak dat ons hierdie begrafnis bymekaar hou.

Hoekom is u so huiwerig om vir ons die name te gee? -- Die name van watter persone?

Van die persoon wat daar op die vergadering die voorstel aan julle gemaak het? -- Ek het nie die vraag so goed verstaan nie. U sal my verskoon. Mense wat met daardie voorstel daar gekom het by die vergadering was Aubrey. Ek vergeet wat sy van was en Motswege.

Hierdie Motswege, is hy ook bekend as Star? -- Ja.

So, het altwee van hulle met daardie voorstel gekom? -- Daar was ʼn hele paar van hulle daar teenwoordig, maar wat ek kan onthou en wie se name ek nog kan onthou is hierdie twee.

Het Star Motswege opgestaan en so ʼn voorstel daar gemaak? -- Ja.

Wat het hy gesê wat is die belang van ERAPO om so ʼn vergadering te hou, want dit is mos nie ʼn jeugorganisasie meer nie? -- Wat my betref, die moontlikheid is dat hy ʼn lid is van ERAPO. Hier het ons te doene met die liggaam van die studente wat ook ʼn organisasie is. Dalk het die studente se organisasie of lede besluit dat hy, aangesien hy ʼn lid is van hierdie ERAPO ʼn persoon is wat hulle raad kan gee.

Maar het hy daar gesê hoekom stel hy ERAPO voor? Het hy enige redes gegee? -- My siening van die hele ding is

dat/...

dat die man is ŉ lid van ERAPO en ERAPO is ŉ liggaam wat die inwoners van Daveyton verteenwoordig.

Ek het nie vir u gevra wat is u mening nie. Ek vra vir u het hy redes daar gegee en gesê hoekom hulle dit moet doen? -- U sal my verskoon. Ek het nie die vraag so goed verstaan nie, want vroeër was die woord "rede" nie gebruik nie, maar nou verstaan ek. Ek is jammer dat ek so geantwoord het, maar my antwoord nou is dat ek het aanvaar dat hy ŉ lid is van ŉ organisasie daar en altwee van hulle, dit is hy en die ander man, behoort aan organisasies. So, hulle het dit goed gedink om daar te kom praat maar hyself het geen rede hoegenaamd verstrek hoekom hy daar was namens ERAPO nie.

En die verteenwoordiger van COSAS Aubrey Nxumalo, het hy redes gegee hoekom COSAS so ŉ versoek rig? -- Wat Aubrey Nxumalo daar gesê het is dat die rede hoekom hy daar was, was om ons eintlik te kom aanmoedig en die toespraak maak omdat hy ŉ lid is van die studente.

Nou antwoord jy nog nie my vraag nie, want ek het vir jou gevra het hy daar aan julle op die vergadering sy redes gegee hoekom COSAS vra of verlang of wat ook al dat daar ŉ gesamentlike begrafnis gehou moet word? -- Wat eintlik rede gegee het vir Aubrey om daar te praat is omdat ons die ouers nou daarvan melding gemaak het van die "mass funeral", toe het hy daarop geantwoord en gesê dat hy een van die studente is en dit is nie ŉ probleem nie.

Verstaan ek u dan reg, die idee van ŉ massa begrafnis het gekom van die ouers af? -- Dit is eintlik ons, die ouers, wat daarvoor gevra het in hierdie sin. Na hulle melding daarvan gemaak het dat hulle ons kan help met die reëlings

van/...

van hierdie begrafnisse, het ons dus as ouers hierdie versoek aan hulle gerig dat dit dan ŉ massa begrafnis moet wees indien dit die geval was dat hulle ons kan help met die reëlings daarvan.

Wie het begin met die idee dan dat die ouers bymekaar moet kom op daardie spesifieke dag? -- Die gedagte het van die twee jongelinge waarvan ek reeds gepraat het wat daar was gekom.

HOF : Watter gedagte? -- Die gedagte dat ons bymekaar kom en dat hulle vir ons sê dat hulle in staat was om ons te kan help, wat dink ons as hulle sê dat hulle ons kan help met die reëlings.

MNR. JACOBS : Kan ek dit so dan van u kry. Op die stadium toe julle bymekaar gekom het op 2 September 1984 in daardie vergadering, voor dit het u hoegenaamd geen idee gehad dat daar gaan ŉ gesamentlike begrafnis wees nie? -- Dit is reg. Voor daardie dag was daar nie sulke kennis gewees nie.

En die gedagte van ŉ gesamentlike vergadering of ŉ gesamentlike begrafnis is gebore op daardie vergadering van 2 September 1984 en dit het gekom van die ouers af? --

K1251 Wat gebeur het daar is dat hulle melding gemaak het van ŉ begrafnis wat op dieselfde dag gehou gaan word en hulle het toe vir ons gevra of ons enigiets te sê het daaromtrent. Na aanleiding daarvan het ons toe gesê ons het ooreengestem hier voor julle teenwoordig dat dit ŉ gesamentlike begrafnis moet wees.

HOF : So, is die gedagte dan dat iemand anders as die familie-lede het gesê "Kom ons hou die begrafnisse op een dag"? -- As ek miskien myself nie duidelik gemaak het nie, vra ek om verskoning. ŉ Persoon wat gesê het en die voorstel gemaak het/...

het dat daar 'n gesamentlike begrafnis gehou word, was die verteenwoordiger van COSAS.-

Is dit nou Aubrey? -- Ja.

MNR. JACOBS : Het hy gesê hoekom? -- Ja, sy verduideliking was die oorledenes in hierdie geval is skoliere en hy wat daar was verteenwoordig skoliere.

En nog? --En dat COSAS hierdie begrafnis wil reël?-- Ja.

Het julle, nadat die ouers ingestem het, besluit om 'n reëlingskomitee te stig? -- Nee, ek is nou nie duidelik nie. Wat is die vraag? Herhaal die vraag vir my?

Die vraag is, het julle daarso, nadat die ouers ingestem het daar kan 'n gesamentlike begrafnis gehou word, het julle toe daar 'n reëlingskomitee gestig om al die reëlings van die gesamentlike begrafnis te reël? -- Wat daar gebeur het by hierdie byeenkoms is dat na ons daarvoor gestem het op voorstel van die gesamentlike begrafnis, was die volgende wat besluit was dat ons as familie van die oorledenes, elke familie sal toesien vir die voorbereidings wat te doene het met wat gedoen moet word by die huis van elke oorledene en hulle het toe gesê dat hulle ons gaan help met die verkryging van die nodige plek waar die gesamentlike begrafnis gehou kan word.

HOF : Hulle is nou nie familielede nie? -- As ek van hulle praat bedoel ek die kinders wat lede is van COSAS.

MNR. JACOBS : En van ERAPO? -- Ja.

En van die ander organisasie waar u nie seker is van die naam nie? -- Dit kan wees dat daar ander mense was van ander organisasies, maar wat my betref, dra ek geen kennis van nog 'n ander persoon van 'n ander organisasie nie.

Maar nou verstaan ek jou nie. Wat ek nou eintlik

voorheen/...

voorheen oor beskuldig was, is toe mnr. Bizos vir u gesê het eintlik maak u ŉ fout met COSATU, dit is COSAS, was u daarna beslis gewees en gesê dit was nie COSAS nie, maar dit was nog ŉ derde organisasie wat u noem COSATU? -- Ja, dit kan ŉ mens toeskryf aan die deurmekaarspul wat daar was. Vir ŉ persoon wat nie ŉ goeie kennis het van die organisasies soos ek nie, dit gekoppel met die deurmekaarspul aangaande dit wat daar gebeur het, kon moontlik gemaak het dat ek ŉ fout begaan het.

Dit is die eerste maal wat ons nou hoor van ŉ deurmekaarspul wat daar was. Wat se deurmekaarspul was daar gewees? -- Die deurmekaarspul waarvan ek praat is toe daar melding gemaak word deur u van die verskillende organisasies, COSATU, COSAS en nog andere waarvan ek nie weet nie.

Sê u toe ek melding gemaak het van die organisasies? -- Nie lank nie in hierdie hof het ons gepraat van COSATU en COSAS. Ons het nie presies geweet van watter organisasie praat ons nie. Op die ou end, die naam van Aubrey is toe genoem.

Is dit dan korrek toe julle nou besluit het nou gaan julle ŉ gesamentlike begrafnis hou dat julle toe seker daar ŉ gesprek gevoer het oor ŉ program vir hierdie gesamentlike begrafnis? -- Al wat daar bespreek was daarna was dat hulle gesê het dat hulle ons gaan help met ŉ plek waar die gesamentlike begrafnis gehou gaan word waarvandaan dit dan sal vertrek na die begraafplaas toe.

HOF : Kan ek net duidelikheid kry. Ek kan begryp dat elke familie by elke huis die reëlings moes tref, maar is daar nie mense aangewys om die reëlings te tref vir die stadion, vir die begraafplek waar dinge gesamentlik sou geskied nie of is dit oorgelaat deur die families aan die ander mense? -- As

ek/...

ek u vraag reg antwoord. Die ooreenkoms daar was dat ons as familielede en ouers laat dit oor aan daardie mense om verdere reëlings te tref. Ons sal van hulle hoor wat die prosedure en reëlings gaan wees met die verloop van hierdie gesamentlike begrafnis.

MNR. JACOBS : Hierdie dokument, BEWYSSTUK CA29, het u dit nie tussen 13h00 en 14h00 gesien nie? Het die prokureur wat met jou gekonsulteer het dit nie toe vir jou gewys nie? -- Dit was aan my getoon, ja.

Want dit was vir my eienaardig dat jy vir die hof toe jy teruggekom het en begin het met jou getuienis hierso voorgegee het dat jy nou eers verstaan en dat jy drie keer - twee keer jou getuienis verander het oor wanneer jy dit die eerste keer gesien het? -- Ek het nie twee stories vertel nie. Ek het nie my getuienis verander nie. Ek sê ek het hierdie dokument gesien, die nag van die dienste wat daar gehou was en ek het dit weer gesien vandag hier toe dit aan my getoon is voor ek in die hof gekom het.

Kom ons toets dit net. Ontken jy nou dat jy vir die hof aanvanklik gesê het dat jy BEWYSSTUK CA29 die eerste keer gesien het na die begrafnis? -- Ek vra om verskoning indien ek dit gesê het, maar wat ek sê is dat ek hierdie dokument gesien het voor ons begrafnis toe was. Dit wil sê voor die dag van die begrafnis.

Maar stem jy nou saam jy het aanvanklik vir hierdie hof gesê dat u het dit die eerste keer gesien na die begrafnis? -- Ek het so gesê maar as ek reg onthou het ek weer om verskoning gevra en dit reggestel dat ek dit gesien het by die tweede byeenkoms voor ons na die begrafnis toe was.

Stem u saam dat die tweede weergawe wat u hier gegee

het/...

het na u om verskoning gevra het na die eerste een, dat u die dokument die eerste keer gesien het gedurende die nag van die nagwaak? -- As ek dit gesê het sal ek aan die hof soos volg verduidelik. ŉ Persoon wat in my skoene was daardie tyd met die probleme wat jy het en die dood wat jy het sal jy nie alles ordentlik kan onthou nie.

My vraag is eintlik maklik. Is dit reg, erken jy dat jy het dit die tweede keer gewysig om te sê jy het dit gesien die nag van die nagwaak. Nie nou nie, daardie tyd? -- Ja, dit is so, ek het gesê dat ek dit gesien het voor die nagwaak om te kan weet hoe ons gaan loop na Sinaba stadion toe.

En toe het jy die derde keer gekom en ŉ derde weergawe gegee en jy het weer verskoning gevra en gesê jy het die dokument die eerste keer gesien op die tweede vergadering. Is dit reg? -- Ja, dit is so, ek het so gesê.

MR BIZOS : My lord, we will appreciate it very much if we are given an opportunity after this witness is finish tomorrow to consult with the three accused in custody on the bail application. It is difficult during the weekends and after 15h00 to consult. Apparently the prison officials are very understaffed and the rights that we had to do this sort of thing over weekends has been ... (Court intervenes)

COURT : What has happened to your three assistants?

MR BIZOS : They are busy.

COURT : I take it that is so, but can they not consult?

MR BIZOS : No, the position is the accused have got to be there. In fact one of the assistants is busy on that, but I have just had notes from the accused and it is unsatisfactory to rely on mere notes. They have things that they want to

tell/...

tell us and I am wondering - it will help us a lot if we know that they can come here say at about 11h00 or whatever time Mr Jacobs finishes and we hope to file the papers on Monday and ask your lordship for a time to argue it.

MNR. JACOBS : En dit het gebeur, die drie weergawes wat u nou saamstem wat u gegee het, nadat u daardie dokument bespreek het met u regsverteenwoordiger? -- Ek hoor dit, maar ek verstaan nou nie wat u daarby bedoel nie.

HOF : Eintlik sê die advokaat vir u kyk, u het nou so mooi na die dokument gekyk in etenstyd en toe maak u nog so droog toe u oor hom moet getuig. Dit is wat hy probeer stel aan u. -- Dit is menslik om ŉ fout te maak. ŉ Dokument wat ŉ mens gesien het ŉ paar jaar gelede en dit word weer aan jou getoon en onmiddellik moet jy daaroor vrae begin antwoord is ŉ moontlikheid dat jy daar ŉ fout kan begaan oor daardie dokument.

MNR. JACOBS : Ons het nou die Sondag, die 2de die eerste vergadering gehad. Dit was nou Sondag. Het julle op daardie vergadering besluit wanneer gaan julle weer bymekaar kom? -- Wat ons gesê het by daardie vergadering was ons gaan weer bymekaar kom. Ek is net nie seker of dit Maandag of die Dinsdag van daardie week was nie.

Dit is wat ek probeer vasstel. Kan jy onthou dat dit net die dag daarna was? -- Ek onthou dat ek die dokument gesien het by die tweede byeenkoms van ons waar ons gaan reël het vir die begrafnis.

HOF VERDAAG TOT 18 MAART 1988.

DELMAS TREASON TRIAL 1985-1989

PUBLISHER:

Publisher:- **Historical Papers, The University of the Witwatersrand**
Location:- **Johannesburg**
©2009

LEGAL NOTICES:

Copyright Notice: All materials on the Historical Papers website are protected by South African copyright law and may not be reproduced, distributed, transmitted, displayed, or otherwise published in any format, without the prior written permission of the copyright owner.

Disclaimer and Terms of Use: Provided that you maintain all copyright and other notices contained therein, you may download material (one machine readable copy and one print copy per page) for your personal and/or educational non-commercial use only.

People using these records relating to the archives of Historical Papers, The Library, University of the Witwatersrand, Johannesburg, are reminded that such records sometimes contain material which is uncorroborated, inaccurate, distorted or untrue. While these digital records are true facsimiles of paper documents and the information contained herein is obtained from sources believed to be accurate and reliable, Historical Papers, University of the Witwatersrand has not independently verified their content. Consequently, the University is not responsible for any errors or omissions and excludes any and all liability for any errors in or omissions from the information on the website or any related information on third party websites accessible from this website.

DOCUMENT DETAILS:

Document ID:- **AK2117-I2-33-368**
Document Title:- **Vol 368 p 21187-21245. Witnesses: Mbonani, Phala**